

2022-йил феврал ойида бўлиб ўтадиган 81-сессияда Ўзбекистоннинг Олтинчи Даврий Ҳисоботини кўриб чиқиш олдидан ННТнинг CEDAWга қўшма баёноти

**Ўзбекистон: Хотин-қизларни оиладаги
зўравонликдан ҳимоя қила олмаслик**

2022 ЙИЛ ЯНВАР

Мундарижа

Кириш	3
Оиладаги зўравонликга қарши курашда ҳукуматнинг чора тадбирлари	3
Оиладаги зўравонлик: сабаблари, кўлами ва асосий муаммолар	4
Миллий қонунчилик	5
Ҳимоя, адолат ва барҳам бериш йўлидаги тўсиқлар	6
МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИКДАГИ БЎШЛИҚЛАР ВА КАМЧИЛИКЛАР	6
ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИ ВА СУДЛАРДАГИ ПАТРИАРХАЛ МУНОСАБАТ ВА ХАТО ТУШУНЧАЛАР	9
ҲИМОЯ ОРДЕРЛАРИ ҲАР ДОИМ ҲАМ ҚУРБОНЛАР МАНФААТИНИ КЎЗЛАБ ИЖРО ЭТИЛМАЙДИ	12
ЯРАШУВ ВА ЖАЗОСИЗЛИК	13
АЖРАЛИШЛАР СОНИНИ КАМАЙТИРИШГА ҚАРАТИЛГАН ДАВЛАТ СИЁСАТИ	14
СУДД-ТИББИЙ ХУЛОСАСИНИ ОЛИШ БИЛАН БОҒЛИҚ ҚИЙИНЧИЛИКЛАР	15
МУВОФИҚЛАШТИРИЛГАН ҲИМОЯ ВА МАСЛАҲАТ МЕХАНИЗМИ ЙЎҚЛИГИ	15
ШОШИЛИНЧ ТИББИЙ ЁРДАМНИ АДЕКВАТ КЎРСАТИЛМАСЛИГИ	16
ЕТАРЛИ МИҚДОРДАГИ ШИНАМ БОШПАНАЛАРНИНГ ЙЎҚЛИГИ	16
ЯХШИ ТАЙЁРГАРЛИК ЎТГАН ИЖТИМОЙ ИШЧИЛАР ВА ПСИХОЛОГЛАРНИНГ ЕТИШМАСЛИГИ	17
Ўзбекистон ҳукуматига тавсиялар	17

Кириш

Ушбу баёнот Ўзбекистонда хотин-қизларга нисбатан оиладаги зўравонлик масаласига қаратилган. У миллий қонунчиликда ҳам, амалиётда ҳам ҳимоя бўйича камчиликларни аниқлаб, Хотин-қизларга нисбатан Камситишларга Барҳам Бериш бўйича Қўмитанинг (Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW)) Ўзбекистон томонидан Хотин-қизларни камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги Конвенциянинг бажарилиши бўйича даврий маърузаси кўриб чиқилишидан олдин Ўзбекистон ҳукуматига тавсиялар беради. 2022 йил 15 ва 16 феврал кунлари CEDAWнинг 81-сессиясида конструктив мулоқот ўтказилиши режалаштирилган.

Инсон Ҳуқуқлари Бўйича Халқаро Ҳамкорлик Ташкилоти (International Partnership for Human Rights (IPHR)) - Брюсселда жойлашган ноtijорат ташкилотдир. 2008 йил апрел ойида ташкил этилган бўлиб, унинг ваколати маҳаллий фуқаролик жамияти гуруҳларини инсон ҳуқуқлари бузилишини бартараф этиш бўйича олиб бораётган ишларида қўллаб-қувватлаш ва уларнинг ташвишлари ва саъй-ҳаракатларини халқаро миқёсда эшитишга ёрдам беришдан иборат. Ушбу ҳисоботни тайёрлашда IPHR бутун Ўзбекистондаги фаоллар ва ҳуқуқ ҳимоячилари билан ҳамкорлик қилди.

Оиладаги зўравонликга қарши курашишда ҳукуматнинг чора тадбирлари

Ўзбекистон ҳукумати, 2015-йилда CEDAW томонидан Ўзбекистондаги вазиятни охириги кўриб чиқишдан кейин, оиладаги зўравонликка қарши кураш бўйича бир қатор ижобий қадамлар қўйди. 2019-йилда “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун (кейинги ўринларда “Хотин-қизларни ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун) қабул қилинди. Ўзбекистонда гендер тенглиги ва аёлларни зўравонликдан ҳимоя қилиш борасида қонунчилик, назорат ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришда парламентнинг роли сезиларли даражада мустаҳкамланди. Парламент Сенати раиси бошчилигида Республика Хотин-қизлар жамоатчилиги кенгаши тузилди, унга Ўзбекистоннинг CEDAW, Пекин Ҳаракат платформаси ва Миллий Ҳаракат режаси доирасидаги мажбуриятлари бажарилишини мувофиқлаштириш юкланди. Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш устувор йўналишларидан бири бўлган Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ташкил этилди, Хотин-қизларни ва оилани қўллаб-қувватлаш жамғармаси маблағлари даромад келтирувчи лойиҳалар ва ўқув машғулотларига йўналтирилди; Касаба уюшмалари федерацияси ҳамда Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ҳамкорлигида хотин-қизларни қийнаётган муаммоларни ўрганиш бўйича ишчи гуруҳ тузилди. Давлат раҳбарининг 2021-йилдаги “Зўравонлик қурбони бўлган аёлларни реабилитация қилиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори билан айна вазирлик ҳузурида Аёлларни реабилитация қилиш ва мослаштириш республика маркази ташкил этилиб, унга Ўзбекистон бўйлаб 29 бошпана ташкил этиш топширилган.

Оиладаги зўравонлик: сабаблари, кўлами ва асосий муаммолар

“Оиладаги зўравонлик қурбони бўлган аёл кўпинча зўравонлик ҳақида гапиришдан уялади, чунки у яқинлари, оиласи, дўстлари, ҳамкасблари ёки қўшнилари томонидан таъна қилинишидан ёки рад этилишидан қўрқади. Қўрқадик ҳеч ким унга ишонмайди ва ёрдам бермайди, эри эса буни ошкор қилмоқчи эканлиги ҳақда билгач, жаҳли чиқиб, қаттиқроқ уради”. Ўзбекистонлик аёллар ҳуқуқлари ҳимоячиси

Ҳукуматнинг юқорида қайд этилган чора-тадбирларига қарамай, Ўзбекистонда аёлларга нисбатан зўравонлик асосий ташвиш бўлиб қолмоқда ва уйдаги зўравонлик ҳақида стигма ва жаҳолат кенг тарқалганлигича қолмоқда.

Жамият одатда айбдорни эмас, жабрланувчини айблайди. Ўзбекистондаги аёллар фаоллари такидлашига кўра, кўпчилик одамлар аёллар зўравонликни “кўзғатади” ёки “лойиқ” деб ҳисоблайди, оиладаги зўравонлик қурбони бўлган аёллар “мазохистлар” деб ва эр ва хотин ўртасидаги “жанжал” табиий ҳол ва зўравонлик қурбони ҳар доим ҳам уйини эркин тарк этиши мумкин, деб ҳисоблайдилар. Ижтимоий тармоқларда аёллар ва қизларга нисбатан зўравонлик, жумладан, жинсий зўравонлик ҳақидаги муҳокамалар кўпинча шахсларнинг (жумладан, ҳукумат амалдорлари ва давлат университетлари раҳбарлари)¹ кучли стереотипли изоҳларини келтириб чиқаради, улар ҳам кўпинча жабрланувчини айблаганга қаратилган бўлади. Мактаблар, университетлар ва расмий академиялардаги таълим дастурларида гендер стереотиплари, оиладаги зўравонликни олдини олиш ва мавжуд ҳимоя чоралари масалаларига этибор қаратилмайди.

Ўзбекистонда мансабдор шахслар, жумладан, милиция, прокурор ва судьялар орасида чуқур илдиз отган патриархал муносабатлар ва гендер роллари ҳақидаги стереотиплар сақланиб қолган. Айримларнинг саъй-ҳаракатларига қарамай, ҳукумат амалдорлари оиладаги зўравонликка мутлақо тоқат қилмаслик ҳақидаги изчил хабарни жамоатчиликка етказа олмаяпти ва давлат оммавий ахборот воситалари аёллар ва қизларни «назорат қилиш» керак деган ғояни мустаҳкамловчи гендер тенгсизлиги ва стереотипларни давом эттиришда давом этмоқда. Буларнинг барчаси зўравонлик маданияти ва жиноятчиларнинг жазосиз қолишининг умумий муҳитига ёрдам беради.

2021-йил 17-декабр куни Ички ишлар вазирлигининг маълум қилишича, 2021-йилнинг январидан ноябригача аёлларга нисбатан 35 994 та зўравонлик, жумладан, психологик зўравонлик (16 982 та), жисмоний зўравонлик (12 215 та), иқтисодий зўравонлик (208 та), жинсий зўравонлик (90 та) ва шилқимлик (6 513 та) ҳолатлари қайд қилинган. Статистик маълумотларга кўра, 25 807 киши 30 ёшдан ошган; 9 835 нафари 18 ёшдан 30 ёшгача бўлганлар, 352 нафари эса 18 ёшгача бўлганлардир.

Бироқ нодавлат нотижорат ташкилотлари ва хотин-қизлар фаоллари оиладаги зўравонликнинг кўп ҳолатлари эътибордан четда қолаётгани, аёллар жазоланишдан қўрқиб, ижтимоий стигма, эрига иқтисодий ва моддий қарамлик ёки ҳуқуқларини билмаслик сабабли, кўпинча ички ишлар органларига мурожаат қилмаслигини маълум қиладилар.

1 <https://www.podrobno.uz/cat/proisshestiya/zamdekana-utverzhdet-cto-on-zhertva-vo-vsem-vinovata-moyadoch-mat-studentki-pedinstituta-podelila/>

Оилада зўравонлик содир этганлар камдан-кам ҳолларда жавобгарликка тортиладилар. Ўзбекистон ҳукумати оиладаги зўравонлик жиноятларни тергов қилиш ва таъқиб қилиш учун тегишли эҳтиёткорлик стандартларига мунтазам равишда риоя қилмаяпти. Аёллар етарлича ҳимояланмаган, жиноятчилар эса аксарият ҳолларда жазосиз қолмоқда.

Маҳаллий хотин-қизлар ҳуқуқлари фаолларининг қайд этишича, ҳукумат томонидан самарали ҳимоя қилинмаётганининг аянчли оқибатлари Ўзбекистонда аёллар ва қизлар ўртасида ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари 2019-йилдаги 600 тадан 2020-йилда 900 тагача хавотирли даражада ошганида намоён бўлмоқда яъни пандемия даврида ва Ўзбекистонда вирус тарқалишининг олдини олиш учун локдаун жорий этилганда.² Асосий сабаблар оила аъзолари - турмуш ўртоқлар ёки қайнона-келинлар орасидаги низолардир.

Эрта турмуш қуриш ҳам оиладаги зўравонликка сабаб бўлмоқда. Оила кодексида қизларнинг турмушга чиқиши учун 17 ёшга тўлиши белгилаб қўйилган бўлса-да, эрта турмуш қуриш ҳолатлари кўп учрайди. Аниқ статистика олиш қийин, чунки ёш келинлар (15 ёки 16 ёшли) одатда диний никоҳ маросимларида турмуш қуришади ва давлат рўйхатидан ўтмайди. Кўпинча ота-оналар рўйхатга олиш идорасига фақат боланинг туғилганлик ҳақидаги гувоҳномасини олишлари керак бўлганда мурожаат қилишади. Кўпхотинли никоҳлар сонининг кўпайиши ҳам қайд этилган.

Миллий қонунчилик

Миллий қонунчиликда ушбу бобда қисқача тавсифланган оиладаги ва гендерга асосланган зўравонликка қарши кафолатлар мавжуд. Бироқ, IPHR ва ушбу ҳисоботни тайёрлашда иштирок этган хотин-қизлар фаоллари Ўзбекистон қонунчилигини мамлакатнинг халқаро инсон ҳуқуқлари ҳуқуқи бўйича мажбуриятларига мувофиқлаштириш ва мавжуд кафолатларнинг изчил қўлланилишини таъминлаш учун қўшимча ҳаракатлар зарурлигидан хавотирда.

Ўзбекистон Конституциясида жинсидан қатъи назар, барча фуқароларнинг тенглиги (17-модда), аёллар ва эркаларнинг тенг ҳуқуқчилиги (46-модда) кафолатланган. Унда яшаш, эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқи (25-модда), шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қилиш (27-модда), ҳуқуқ ва эркинликларни суд орқали ҳимоя қилиш (44-модда) кафолатлари мустаҳкамланган.

1998 йилдаги Оила кодекси оиланинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишни кафолатлайди, никоҳ ва оилада бурчларнинг тенглиги тамойилларини белгилайди. Эндиликда янги Оила кодекси лойиҳаси муҳокама қилинмоқда.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда жамоат тартиби ва хавфсизлигига таҳдид соладиган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун жазо чоралари кўзда тутилган, шу жумладан, кўпинча ҳақорат (41-модда), баданга енгил шикаст етказиш (52-модда), майда безорилик (183-модда) каби маиший соҳада содир этилган ҳуқуқбузарликлар.

Ўзбекистон Жиноят кодексида ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш (103-модда); қасддан баданга шикаст етказиш (104 -105, 109-моддалар); қийнаш (110-модда); ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш (112-модда); мансаб мавқеида ёки моддий ёки бошқа қарамликда бўлган шахс томонидан ғайритабиий шаклда жинсий эҳтиёжни қондириш учун аёлни жинсий алоқага

2 <https://tribune.com.pk/story/1132722/tajikistan-shock-mothers-kill-babies/> ва Anhor.uz, <https://anhor.uz/news/23946-2/> га мурожаат қилинг

мажбурлаш (212-модда), шунингдек зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш (138-модда) учун жазо назарда тутилган.

Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисидаги 2019 йилги қонунда жисмоний, психологик, иқтисодий ва жинсий зўравонлик таърифлари ҳамда ҳимоя ордерлари киритилган. Унда зўравонлик қурбонларининг реабилитация марказлари, ишонч телефонлари ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга мурожаат қилиш ҳуқуқлари белгилаб берилган. Шунини таъкидлаш муҳимки, қонун зўравонлик ҳолатига тушиб қолган шахсларнинг махфийлигини кафолатлайди.

Вазирлар Маҳкамасининг 2020-йил 4-январдаги “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори билан хотин-қизларни ҳимоя қилишни кучайтиришга қаратилган ҳужжатлар, жумладан, ҳимоя ордерини бериш тартибини белгиловчи ҳужжат тасдиқланди. 2021-йилда профилактика чораси сифатида тажовузкорларга қарши курашиш чоралари ҳам кўрилди.

Ҳимоя, адолат ва барҳам бериш йўлидаги тўсиқлар

Миллий қонунчиликдаги бўшлиқлар ва камчиликлар

Юқорида тавсифланган қонундаги баъзи ижобий ўзгаришларга қарамасдан, оиладаги зўравонлик айбдорларини таъқиб қилишнинг самарасизлигига ва шу сабабли жазосиз қолишига олиб келадиган ҳимоядаги жиддий бўшлиқлар ва камчиликлар сақланиб қолмоқда.

ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИКНИНГ АНИҚ ТАЪРИФНИНГ ЙЎҚЛИГИ

Асосий муаммо шундаки, Ўзбекистон қонунчилигида жабрланувчи ва ҳуқуқбузар ўртасидаги боғлиқ муносабатларни, шунингдек, зўравонликнинг тизимли хусусиятини назарда тутган “оиладаги зўравонлик” тушунчасининг аниқ таърифи мавжуд эмас.

2019-йилги Хотин-қизларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунда “зўравонлик” хотин-қизларга нисбатан жисмоний, руҳий, жинсий ёки иқтисодий таъсир ўтказиш ёки бундай таъсир ўтказиш чораларини қўллаш билан таҳдид қилиш орқали уларнинг ҳаёти, соғлиғи, жинсий дахлсизлиги, шаъни, қадр-қиммати ва қонун билан ҳимоя қилинадиган бошқа ҳуқуқлари ҳамда эркинликларига тажовуз қиладиган ғайриҳуқуқий ҳаракат (ҳаракатсизлик) дир дейилади.

САМАРАЛИ ЖИНОЙИ ТАЪҚИБНИНГ ВА ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИК УЧУН АЛОҲИДА ЖИНОЯТНИНГ ЙЎҚЛИГИ

Ҳозирги вақтда Жиноят кодексида оиладаги зўравонлик алоҳида жиноят сифатида мавжуд эмас. Жиноят кодекси, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс ва 2019-йилда қабул қилинган “Хотин-қизларни ҳимоя қилиш тўғрисида” ги қонунда оиладаги зўравонликнинг давомий, назорат қилиш ва мажбурлаш хусусиятига оид қоидалар мавжуд эмас. Масалан, қуйидаги ҳуқуқбузарликлар амалдаги қонун ҳужжатларида етарли даражада қамраб олинмаган ва шунинг учун амалда жиноий жавобгарликка тортилмайди: турмуш ўртоғи ёки унинг қариндошлари томонидан аёлнинг ота-

онасининг уйига боришини ёки ишга боришини тақиқлаш; ва психологик тазйиқга тенг бўлган оғзаки ҳақорат.

Шу боис IPHR ва ўзбекистонлик хотин-қизлар ҳуқуқлари фаоллари Жиноят кодексига оиладаги зўравонликкаби алоҳида жиноятни кўшишни талаб қилмоқда. Иқтисодий ва психологик зўравонлик Маъмурий Кодексда ҳам, Жиноят кодексига ҳам тартибга солинмаган, гарчи зўравонликнинг бундай турлари Хотин-қизларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунда эътироф этилган бўлсада.³

ОИЛАВИЙ МУНОСАБАТЛАРДА ЖИНСИЙ ЗЎРАВОНЛИК ЖАЗОЛАНМАЙДИ

Турмуш ўртоғига нисбатан жинсий зўравонлик кўпинча «анъанавий», патриархал қарашлар туфайли оддий ҳолат деб ҳисобланади. Оиладаги зўравонлик Жиноят кодексига алоҳида жиноят ҳисобланмайди. Жиноят кодексининг 118-моддаси 3-қисми “б” бандида “яқин қариндош”ни зўрлаганлик учун жазо назарда тутилган, бироқ Жиноят кодексига “яқин қариндош” тушунчаси, рўйхатдан ўтмаган диний никоҳда бўлган аёллар тушунчаси йўқ. Улар қўшилмаган ва шунинг учун ҳимояланмаган. Жиноят кодексига никоҳда зўрлаш аниқ кўриб чиқилмаган ва қоида тариқасида, судлар стереотипик қарашлар туфайли никоҳда зўрлаш ҳолатларини кўриб чиқмайди.

Олий суд Пленумининг 2010 йилдаги қарорида зўрлаш ёки жинсий зўравонлик «аёлнинг иродасига қарши, зўравонлик, таҳдид ёки жабрланувчининг ночор ҳолатидан фойдаланган ҳолда табиий шаклда жинсий алоқа қилиш» деб таърифланган.⁴

2013-йилда CEDAW “Амалдаги қонунчиликда оиланинг аниқ таърифи йўқлиги, ҳамда, оиладаги зўравонликнинг олдини олишнинг аниқ таърифи йўқлиги ўз навбатида, айниқса, қишлоқ ва чекка ҳудудларда жуда кенг тарқалган кўпхотинли муносабатлардаги аёлларни ушбу қонуннинг ташқарисида қолдириши мумкин” лиги ҳақидаги хавотирини билдирган.

2020-йилда БМТ Инсон Ҳуқуқлари Кўмитаси (Human Rights Committee (HRC)) Ўзбекистонга “никоҳда зўрлаш ва оиладаги зўравонликни аниқ квалификация қилиш”ни тавсия қилган ва ўша йили Қийноқларга Қарши Кўмита (Committee against Torture (CAT)) Ўзбекистонга Жиноят кодексига мувофиқ “оиладаги зўравонликнинг бир тури бўлган никоҳда зўрлашни автоматик равишда жинсий жавобгарликка олиб келадиган, ўзига хос жиноятлар қаторига киритиш”ни тавсия қилган.

Жиноят кодексига ҳам Ўзбекистонда кенг тарқалган жинсий шилқимлик учун жазо назарда тутилмаган. Жинсий шилқимлик қурбонлари кўпинча жиноятчига қарам бўлади - ва ишини (агар жиноят иш жойида содир этилган бўлса); уй ёки оиласини (агар жиноят уйда содир бўлса) ёки ўқишини (агар у таълим муассасасида содир бўлса) йўқотиш хавфи остида бўладилар.

EX OFFICIO СУД ТАЪҚИБИНИНГ ЙЎҚЛИГИ

Ўзбекистонда оиладаги зўравонлик ишлари камдан-кам ҳолларда судгача боради. Жиноят-процессуал кодексига кўра, Бош прокуратура о'ртача ёки оғир тан жароҳати етказиш ёки ўлимга олиб келган ишлар бўйича фақат лавозими бўйича жинсий жавобгарликка тортилиши мумкин. Бошқа барча ҳолатларда жабрланувчи хусусий айблов қўзғатиши керак, бу эса жабрланувчилар учун адолат йўлида жиддий тўсиқ бўлади.

3 3-модда, “Хотин қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун, 2019 йил сентябр. <https://www.lex.uz/docs/4494712#4496299>

4 <https://www.lex.uz/acts/2414124>

ЖАЗОНИНГ ЕТАРЛИ ЭМАСЛИГИ

Мавжуд қонунчиликда оиладаги зўравонлик учун тегишли жазо чоралари назарда тутилмаган. Оиладаги зўравонлик қурбонлари билан ишлайдиган адвокатларнинг таъкидлашича, судгача етиб келган камдан-кам ишларда содир этилган жиноятга мос келмайдиган нисбатан паст жазолар жабрланувчиларнинг жиноий адлия тизимига бўлган ишончини янада сўндиради.

Жиноят кодексининг 2-боби “Соғлиқка қарши жиноятлар”ни қамраб олган бўлиб, оиладаги зўравонлик ҳолатларида судлар томонидан қўлланиладиган “қасддан баданга оғир шикаст етказиш” (104-модда), “қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш (105-модда), «баданга қасддан енгил шикаст тказиш» (109-модда) ёки «ёмон муомала» (110-модда⁵) каби бир қанча моддаларни ўз ичига олади. Жиноят кодексига “хуқуқбузар ҳомиладорлигини билган аёлга” нисбатан содир этилган жиноятлар учун, баданга оғир шикаст етказганлик учун саккиз йилдан ўн йилгача ва баданга ўртача оғирликдаги шикаст етказганлик учун жазони уч йилдан беш йилгача ошириш назарда тутилган. Жиноят кодексининг 206-моддасида 104 -111-моддаларда назарда тутилган жиноятлар учун, агар тажовуз психологик стресс ҳолатида амалга оширилган бўлса, енгилроқ жазо белгиланган.

Оиладаги зўравонлик қотиллик ёки баданга оғир шикаст етказиш каби оғир жиноятларда оғирлаштирувчи ҳолат ҳисобланмайди. Бу жиноятчилар томонидан ўч олиниш қўркуви билан биргаликда оиладаги зўравонлик қурбонлари камдан-кам ҳолларда хуқуқни муҳофаза қилиш органларига ёки судларга шикоят қилишларини билдиради.

БЕПУЛ ЮРИДИК МАСЛАҲАТ КАФОЛАТИ ЙЎҚЛИГИ

Хотин қизларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун руҳий, жисмоний, жинсий ва иқтисодий зўравонлик қурбонига бепул юридик маслаҳат олиш хуқуқини таъминлайди ⁶. Бироқ амалда аёлларнинг ушбу хуқуқдан фойдаланиш тартибларини белгиловчи хуқуқий механизм мавжуд эмас. Амалда бу шуни англатадики, оиладаги зўравонлик қурбонларининг аксарияти хуқуқий ёрдамдан фойдалана олмайди, чунки улар турмуш ўртоғига моддий жиҳатдан қарам бўлишади.

Бепул юридик ёрдам тўғрисидаги қонун лойиҳасида ⁷ бундай хуқуққа эга бўлган шахслар маъмурий хуқуқбузарлик тўғрисида ариза берган, жумладан зўравонлик қурбонлари ҳам бўлиши мумкинлиги назарда тутилган.

Бироқ, жиноят процессида зўравонлик қурбони бепул юридик ёрдамдан фойдалана олмайди, чунки жиноят процессуал қоидалари фақат гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчиларга бепул юридик ёрдам кўрсатишни кафолатлайди⁸. Бу шундай ҳолатга олиб келадиги, зўравон бепул юридик ёрдам олиш хуқуқига эга, аммо оиладаги зўравонлик қурбони юридик ёрдам олиш хуқуқига эга эмас.

5 110-модда “Тизимли калтаклаш ёки қийноқни ташкил этувчи бошқа ҳаракатлар” уч йилгача, жабрланувчи вояга етмаган ёки ҳомиладор аёл бўлса, беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. 235-моддадаги қийноқлардан фарқли ўлароқ, жиноятчи давлат субъекти бўлиши шарт эмас.

6 <https://www.lex.uz/docs/4494712#4496299>

7 https://www.norma.uz/proekty_npa/kakaya_yuridicheskaya_pomoshch_budet_predostavlyatsya_besplatno

8 ЖПК 24-модда <https://lex.uz/docs/111463#186108>

Давлат гендер асосидаги зўравонлик қурбонларини товланган тўлаш даъволари билан боғлиқ ҳолларда юридик тўловлардан озод қилади, бироқ кимнингдир гендер зўравонлик қурбони бўлганлигини ҳал қилиш бўйича дастлабки суд мажлиси жабрланувчининг ҳисобидан амалга оширилади.

Қонунчиликдаги ушбу бўшлиқлар ва гендер асосидаги зўравонлик қурбонларига бепул юридик ёрдам кўрсатиш бўйича аниқ ҳуқуқий қоидаларнинг йўқлиги ва етарлича бепул юридик хизматларнинг йўқлиги оиладаги зўравонлик ва гендер асосидаги зўравонлик қурбонлари кўпинча юридик ёрдам ололмастлигини англатади.

Давлат органлари ва судлардаги патриархал муносабат ва хато тушунчалар

“Оиладаги зўравонлик ҳолатларининг аксариятида аёллар милицияга мурожаат қилишмайди. Улар бунга фақат дўстлари ёки қариндошлари ёрдамида амалга оширишлари мумкин. 2021-йилда вилоятимиздаги 283 нафар аёлнинг атиги уч фоизи ички ишлар органларига мурожаат қилган”.

ННТ ВАКОЛАТХОНАЛАРИ

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга келиб тушган барча мурожаатларни кўриб чиқиш ва зўравонлик ҳолатларининг олдини олиш, шу жумладан ҳуқуқбузарлар билан мулоқот қилиш йўли билан чоралар кўриш топширилган. Аёлга нисбатан зўравонлик факти тасдиқланса, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходими аёлларга 30 кун муддатга ҳимоя ордери чиқаришга ва тажовузкорга тартибни бузиш оқибатларини тушунтиришга ваколатли. Агар керак бўлса, ҳимоя ордери бир ойга узайтирилиши мумкин.

Бироқ, аёллар ташкилотлари ва оммавий ахборот воситаларидан олинган ҳақорат ва камситишлар ҳақидаги хабарлар милиция ходимлари, инспекторлар, прокурорлар ва судьяларнинг аёллар ва қизларга нисбатан нотўғри қарашларини кўрсатади ва бу қарашлар кўпинча Ўзбекистонда ҳуқуқий меъёрлардан устун туради ва амалда давлат оиладаги зўравонлик қурбонларини ҳимоя қила олмастлигига олиб келади.⁹ Хотин-қизлар гуруҳи вакилларининг гапларига кўра, ҳуқуқ-тартибот идоралари ходимлари баъзан аёлларни обрўсига путур етишидан огоҳлантириб, уларни айблов кўйишдан қайтаришга ҳаракат қилади.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари ва адвокатларнинг маълум қилишича, ҳатто оиладаги зўравонлик иши судгача етиб келган тақдирда ҳам жабрланувчи адолат йўлида қўшимча тўсиқларга дуч келади, жумладан, аёлнинг ўтмишдаги жинсий ҳаёти ҳақидаги маълумотлардан жабрланувчининг даъволарига шубҳа уйғотиш учун судда фойдаланиш мумкин; судьялар баъзида зўравонлик қурбонлари хавфсизлигидан кўра оила иттифоқини биринчи ўринга қўйишади, хавф остида бўлган аёллар ва болаларни ҳимоя қилиш ўрнига оилани сақлаб қолиш чораларини кўрадилар. Бундан ташқари, маълумотларга кўра, оиладаги зўравонлик содир этган шахсларга нисбатан амнистиялар қўлланилиб, оиладаги зўравонликни тугатиш ҳаракатларига путур етказилади. Жабрланувчиларга уларнинг маънавий зарарни қоплаш ҳуқуқлари тушунтирилмайди.

9 Оиладаги зўравонлик иши бўйича суд апелляцияси пайтида судья жабрланувчига бундай ишларни «омма олдида эмас, балки уйда, ёпиқ эшиклар ортида кўриш кераклигини» айтди.

Аёл судялар ва прокурорларнинг етарлича сонининг йўқлиги оғирлаштирувчи омил ҳисобланади, яъни судларда кўпинча «еркаклар ҳамжиҳатлиги» муҳити мавжуд бўлиб, натижада, жабрланувчи ўзини ёлғиз ҳис қилади ва жиддий қабул қилинмайди.

2015-йилда CEDAW Ўзбекистонга мансабдор шахсларни “аёлларга нисбатан зўравонликни жиноий жавобгарликка тортувчи қонунчилик қоидаларини қатъий қўллаш бўйича” ўқитишга устувор аҳамият беришни тавсия қилди. Ўзбекистонлик аёллар фаоллари, анъанавий етакчилар, маҳалла қўмиталари вакиллари ва кенг жамоатчилик ўртасида тарғибот-ташвиқот ишлари олиб борилаётгани, бунда хотин-қизларни камситишга қарши курашишга алоҳида эътибор қаратилаётгани, шу жумладан, эрта турмуш қуриш, аёлларнинг никоҳ ва ажралиш бўйича қарорларини ўзлари қабул қилиш ҳуқуқини бериш имкониятларини кенгайтиришга қаратилган тарғибот ишлари ҳақида ҳисобот бермоқда. Бироқ, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари, жумладан, милиция ходимлари, прокурорлар ва судялар учун оиладаги зўравонлик билан боғлиқ мураккаб масалалардан хабардор бўлиш учун қўшимча тренинглар зарур. Адвокатлар, психологлар ва ижтимоий ишчилар учун оиладаги зўравонлик бўйича тренинглар ҳам талаб қилинади.

Куйида судялар, милиционерлар ва бошқа мансабдор шахсларнинг нотўғри қарашлари ва патриархал муносабатлари оиладаги зўравонлик қурбонларининг ҳимоя ва адолатни топиш ҳаракатларида қандай зарар етказиши мумкинлигини кўрсатадиган иккита мисол келтирилган.

Оиладаги зўравонлик содир этган шахс жазосиз қолмоқда, жабрланувчига эса жиноий жавобгарликка тортилиш таҳдид қилмоқда

2021-йил феврал ойида тиббиёт ходими Нигина ¹⁰, 2021-йил феврал ойида тиббиёт ходими Нигина Тошкентда уни ўлдириш билан кўрқитган эрини ошхона пичоғи билан пичоқлагани оқибатида оғир тан жароҳати етказганлик (Жиноят кодексининг 104-моддаси) учун судланган эди. Нигинанинг эри назорат қилувчи хатти-ҳаракатлар билан кўп йиллар давомида уни жисмоний ва руҳий зўравонликка дучор қиларди. Эр-хотин тушлиқда Нигинанинг иш жойи ёнида учрашишган, бироқ ҳамкасби унга қўнғироқ қилганида, эри жаҳли чиқиб, кетидан ишга бориб, уни ҳақорат қилган. Вазият ёмон тарафга ўзгаришидан кўрқган Нигина иш жойига югуриб бориб, эрини кўрқувда ушлаб туриш мақсадида овқатланиш бурчагида турган пичоқни олган. Эри унинг қўлидан пичоқни тортиб олмоқчи бўлган, бироқ бу билан пичоқ унинг қорин соҳасига тегиб, енгил жароҳат етказган. Гарчи жароҳат энди унинг соғлиғи учун салбий оқибатларга олиб келмасада, эри икки кун давомида касалхонада ётди. Нигина ўша кунгидея қўлга олиниб, милиция бўлимига олиб кетилган ва у ерда икки кун ушлаб турилибди, уйда икки ойлик, эмизиклик чақалоғи борлигига қарамай. У қариндошларига қаердалигини маълум қила олмаган. Милиция терговчиси процессуал қоидаларни бузган ҳолда унинг аёл милиция ходимининг иштироки ҳақидаги илтимосини рад этган ва Нигинанинг таъкидлашича, у унга шахсий ҳаёти ҳақида интим саволлар берган, қўл телефонидаги алоқа ва хабарларни текширган ва у аллақачон тўртта хотини борлигини ва бешинчи хотини бўлишга қарши эмаслигини айтган.

10 Исми ҳавфсизлик мақсадида ўзгартирилган.

Яшнообод туман ИИБ томонидан Нигинага нисбатан жиноят иши қўзғатилган. У милиция терговчиси томонидан жинсий зўравонлик ва унинг процессуал ҳуқуқлари бузилганлиги юзасидан Бош прокуратурага ариза билан мурожаат қилган. Кейинчалик милиция терговчиси ишдан бўшатирилган. 2021-йил апрел ойида Нигина Жиноят ишлари бўйича Яшнообод туман суди томонидан айбдор деб топилиб, бир йил шартли озодликдан маҳрум қилинган. Унинг адвокатининг жиноят таркиби йўқлиги ҳақидаги вазлари эътиборга олинмади.

2021-йил май ойида Тошкент шаҳар апелляция суди ҳукми ўзгаришсиз қолдирган. Нигина судга келганида, уч судья очикчасига унга эътибор бермай, ўзаро гаплашиб, кулишар эди ва сўнг сўзни эрига беришди. Улардан бири эрига “муносабатларни омма олдида эмас, уйда, ёпиқ эшиклар ортида ҳал қилишни” маслаҳат берди.

2021-йил август ойида Нигина турмуш ўртоғига уни ташлаб кетмоқчи эканлигини айтганида, у “қамоққа тушасан” деб қўрқитиб, кейинчалик худдики Нигина фирибгарлик йўли билан ундан пул олиб, қайтариб бермагани учун милицияга хабар берди. 2021-йил сентябрида Нигина яна ҳибсга олинди ва жиноий иш очилди.

Унинг эрининг адвокати ўша Яшнообод тумани ИИБнинг собиқ терговчиси бўлиб, Нигинанинг жинсий зўравонлик ҳақидаги биринчи айблови билан ишдан бўшатирилган ва ишдан бўшатирилгандан кейин касбини ўзгартирган шахс. Ҳозирда суд жараёни давом этмоқда.

Давлат реабилитация маркази томонидан жинсий тажовузни яшириш

Уч яшар қизи катта қизининг уйдан баданида тишлаш излари билан қайтган Сафаргул ¹¹, тез ёрдам чақирган. Сафаргул иккала қизини (каттаси 18 ёшли қизи турмушга чиққан) сўроққа тутгандан сўнг, куёви тўнғич қизини мунтазам равишда зўрлашини билди. Хотинининг синглиси меҳмонга келганида қизалоқни қоронғи хонага қамаб, бўғиб, тишлаб “жазолаган”. Сафаргул Шайхонтур тумани ИИБ инспекторига мурожаат қилган, у шикоятни қайтариб олишини айтган. Сафаргул раджавобини бериб, жиноий иш очишниталаб қилди. Шундан сўнг, Шайхонтур тумани ИИБ томонидан таклиф этилган психолог қиз билан гаплашиб, ҳуқуқбузар уни қайта-қайта ўз машинасида рулига ўтказиб айлантириб, ечинтиргани, тегиниб ва жинсий аъзоларини кўрсатгани ҳақида маълумот олган. Бироқ, милиция файлида қизнинг кўрсатмалари топилмаган, психолог иштирокида ўтказилган сўроқ пайтида ёзув юритишга масъул бўлган ходим кейинроқ онанинг куёвига туҳмат қилаётганида айиблаган.

Сафаргул икки ой давомида бир неча бор психо-тиббий текширув ўтказилишини сўраган, терговга қизларининг кўрсатмалари билан фото ва видео далилларни тақдим этган.

11 Исми ҳавфсизлик мақсадида ўзгартирилган.

Милиция терговчиси мазкур ҳолат юзасидан эксперт хулосасини беришни сўраб Зўравонлик қурбони бўлган Хотин қизларни реабилитация қилиш ва мослаштириш республика марказига мурожаат қилган. Марказ директори стажёр-психологни милиция терговчиси билан учрашиш учун юборган. 2021 йил октябр ойи бошида бу психолог айбланувчи жиноятчи ҳамроҳлигида қиз билан учрашувга келган. Психолог-стажёрнинг ёш бола билан суҳбати чоғида жинсий зўравонлик ёки психологик зўравонлик аломатлари йўқлиги ҳақидаги хулосаси асосида иш ёпилган. Бу хулоса ҳайратланарли чунки онаси ва милиция инспектори учрашувда қатнашган, бу учрашувда қизнинг шимини ечиб қўйиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар ҳақида батафсил ва аниқ таърифлар ёзиб олинган.

2021-йил 19-ноябр куни Сафаргул Болалар Омбудсмани, Бош прокуратура ва Гендер масалалари комиссиясига мурожаат қилди. Уч кундан сўнг Бош прокуратура унга Тошкент прокуратураси қўшимча тергов ўтказиш учун ишни Шайхонтур тумани прокуратурасига қайтаргани ҳақида маълум қилди. Сафаргул шикоятни ўша мутасаддиларга қайтарилганидан хавотирда. Психолог стажёр Ўзбекистонни тарк этгани, иш бўйича масъул терговчи эса ишдан кетгани хабар қилинади.

Ҳимоя ордерлари ҳар доим ҳам қурбонлар манфаатини кўзлаб ижро этилмайди

“Ҳимоя ордери кейинги зўравонликнинг олдини олмайди; турмуш ўртоқлар бир уйда яшаши ноўрин. Ҳимоя ордерини назоратини ким амалга оширади? Зўравонлик одатда уйда, гувоҳларсиз содир бўлади, далил бўлмаса, жабрланувчини ҳимоя қилиш чоралари кўрилмайди”. Хотин-қизлар ҳуқуқлари фаоли

Ҳимоя ордери милиция томонидан жабрланувчиларни таъқиб ва зўравонликдан ҳимоя қилиш учун чиқарилади. Милиция “профилактика инспекторлари”¹² жабрланувчининг илтимосига кўра ёки учинчи шахс томонидан зўравонлик содир этилгани (жумладан, ОАВ ва ижтимоий тармоқлардаги хабарлар) тўғрисидаги хабарлардан сўнг ҳимоя ордерларини чиқаради. Ҳимоя ордери тажовузкорга жабрланувчи билан 30 кун давомида мулоқот қилиш ёки унга яқинлашишни, ҳар қандай турдаги қуролни олиб юришни тақиқлайди. Ҳимоя ордерларини бузиш кўпинча Маъмурий Кодексга мувофиқ жарима ёки 15 кунлик қамоқ билан жазоланади.

Ички ишлар вазирлиги эълон қилган маълумотларга кўра, 2021 йилнинг январидан ноябригача милиция 24 265та ҳолатда хотинларни эрларидан ҳимоя қилиш ҳимоя ордерларини; 1 472 та ҳолатда аёлларни қайноналаридан ҳимоя қилиш; 1 066 та ҳолатда қайноналарни келинларидан ва 9 191 ҳолатда бошқа томондан ҳимоя қилиш ҳимоя ордерларини чиқарган. 588 та ҳолатда ҳимоя ордерлари янгиланган, 913 та ҳолатда такрорий ҳимоя ордерлари берилган.¹³ Таққослаш учун, 2020-йилда ИИБ 1 4774 нафар аёлга ҳимоя ордери берилгани, шундан 125 нафари вояга етмаганларга тегишли эканлигини маълум қилган.¹⁴

12 Ички ишлар вазирлиги ҳамда Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирликлари ҳузурида

13 <https://telegra.ph/ANALIZ-DEYATELNOSTI-MVD-RESPUBLIKI-UZBEKISTAN-PROTIV-NASILIYA-V-OTNOSHENII-ZHENSHCHIN-ZA-11-MESYACEV-2021-G-12-17>

14 <https://www.gazeta.uz/ru/2021/01/26/women-protect/>

Аёллар ҳуқуқлари фаоллари томонидан ҳужжатлаштирилган ҳимоя ордерлари билан боғлиқ муаммолар қаторига ордер чиқарилгандан кейин ҳам жабрланувчининг фаровонлиги устидан доимий мониторинг олиб борилмаётгани киради. Бу муаммо чекка қишлоқларда ҳам кучаймоқда. Ҳуқуқий ва молиявий заифликлари ва бошқа борадиган жойи йўқлиги сабабли, жабрланувчилар кўпинча ҳимоя ордерига эга бўлишига қарамай, ўзларининг тажовузкорлари билан қолишга мажбур бўлишади.

Жумладан, Фарғона водийсида яшовчи аёл зўравон эри ҳақида бир неча бор ички ишлар органларига мурожаат қилган, бироқ бу мурожаатлар ҳеч қандай натижа бермаган. Эри уни яна калтаклаб, болалари билан кўчага ҳайдаганидагина ҳимоя ордерини олишга муваффақ бўлди.

Ярашув ва жазосизлик

Юқорида таъкидланганидек, оиладаги зўравонлик қурбонларининг камчилигигина судда адолатга эришади ва аёллар ҳуқуқлари ҳимоячиларининг таъкидлашича, аёллар судга мурожаат қилган бир нечта ҳолларда ҳам, оиладаги зўравонлик айбдорларини муваффақиятли жавобгарликка тортиш камдан-кам учрайди. Кўпинча ишлар ёпилади ва жабрланувчилар ярашув тартиб-қоидаларига рози бўлишади.

Ўзбекистонда жиноят-процессуал қонунчилигида жабрланувчи ва жиноят содир этган шахс ярашса, жиний жавобгарликдан озод қилиш назарда тутилган.¹⁵ Оила кодекси оила аъзолари ўртасидаги низоларни ҳал этиш тартибларини белгилаб беради ва оиладаги жисмоний ва руҳий зўравонлик тушунчасини “оилавий низо” сифатида янада мустаҳкамлайди. Ярашув тартиби ҳуқуқбузар ўз айбига иқдор бўлганда ва етказилган зарарни қоплаганда бошланиши мумкин. Амалда бу механизм ҳуқуқбузарларнинг жазосиз қолишига олиб келади.¹⁶ Тергов жараёнида оиладаги зўравонлик қурбони кўпинча ҳуқуқ-тартибот идоралари ходимлари, кенг жамоатчилик ва унинг яқинлари томонидан камситиш ва тушунмовчиликка дучор бўлади, шунинг учун жабрланувчилар кўпинча ўз шикоятларини қайтариб оладилар ва ярашишга рози бўлишади.

Ўзбекистондаги нодавлат нотижорат ташкилотларининг маълум қилишича, маҳалла қўмиталари эр-хотинлар ўртасидаги низоларни, жумладан, оиладаги зўравонлик ҳолатларини ҳал қилишда фаол рол ўйнайди. Ушбу қўмиталар кўпинча аёлларни зўравон билан келишишга ундайди.

15 Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 661-моддаси

16 Ярашув қўлланиладиган моддаларга 105-модданинг 1-қисми (қасддан баданга ўртача оғирликдаги шикаст етказиш), 106-модда (Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан баданга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиш), 107 ва 108-моддалари (қасддан баданга оғир шикаст етказиш) киради. зарар етказиш), 109-модда (қасддан баданга енгил шикаст етказиш), 110-модда 1-қисм (қийноққа солиш), 111-модда (эҳтиётсизлик орқасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш), 113-модда 1 ва 2-қисмлари (таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш), модда 115 (аёлни ўз ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаш), 116-модда 1 ва 2-қисм (касбий бурчни лозим даражада бажармаслик), 117-модда 1-қисм (бировни хавф остида қолдириш), 121-модда 1-қисм (аёлни жинсий алоқа қилишга мажбурлаш), 122-модда (Вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш), 123-модда (Ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш), 125-модданинг 1-қисми (фарзандликка олиш сирини ошкор қилиш), 136-модда (аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш), 138-модда 1-қисм (зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш), 139-модда 1 ва 2-қисмлари (туҳмат), 140-модда 1 ва 2 (ҳақорат), 141¹-модда 1-қисм (шахсий дахлсизликни бузиш), 141²-модда 1-қисм (шахсга доир маълумотлар тўғрисидаги қонунчиликни бузиш), 143-модда (шахсий ёзишмалар сирини сақланиш тартибини бузиш), 148-модда (меҳнат қилиш ҳуқуқини бузиш) киради.

ИИВнинг тарғибот бошқармаси бошлиғи Нилуфар Ғиесованинг маълум қилишича, 2020-йилда маҳалла қўмиталари билан ўтказилган мулоқотдан сўнг 8 минг 166 нафар оилада ҳимоя ордери берилган турмуш ўртоқлар ярашишга қарор қилишган.

Ажралишлар сонини камайтиришга қаратилган сиёсат

Хотин-қизлар ҳуқуқлари фаолларига кўра, сўнгги йилларда ажралишлар сонини камайтиришга қаратилган ҳукумат сиёсати жорий этилган, шу жумладан, янги турмуш қурганлар учун никоҳ курслари ва оилавий низолар юзага келганда ярашувга уринишлар. Маҳалла яраштириш комиссияларига шуларни олиб бориш ва ажралишларнинг олдини олишга ҳаракат қилиш топширилган.¹⁷

Бироқ, ажралишни камайтиришга қаратилган ушбу сиёсат оиладаги зўравонлик ҳолатларида аёлларга зарар етказаётганидан хавотирлар мавжуд. Хотин-қизлар ҳуқуқлари ҳимоячиларига кўра маҳалла яраштириш комиссиясида ажралиш узоқ ва шармандали жараён бўлиши, оилада зўравонликка учраган аёлларга фарзандлари учун чидаш кераклиги, ажралиш кекса ота-оналар учун уят экани, ажралиш узоқ давом этиши ва шармандалик бўлиши мумкинлигини ва ҳоказоларни айтишади.

Қоидага кўра, ажралиш пайтида судлар оилани сақлаб қолиш имкониятини кўриб чиқаётган маҳалла ажралиш комиссиясидан маълумотномани талаб қилади. Ушбу комиссия оилани сақлаб қолишнинг иложи йўқ деган хулосага келганидан кейингина, судя ажралиш тўғрисида қарор қабул қилади. Бу қоида қонуний асосга эга эмас, яъни Оила кодексига бундай талаб йўқ, бироқ судьяларга маҳалланинг яраштириш комиссиясининг хулосасисиз ажралиш тўғрисида қарор қабул қилишни тақиқловчи ички тартиб борлиги айтилмоқда. Нодавлат нотижорат ташкилотларининг хабар беришича, улар кўриб чиққан ишларнинг 80 фоиздан ортиғида аёллар ажрала олмаган, ажралиш жараёни кўп йиллар давом этади ва судга бир неча марта ариза беришни талаб қилади.

Жумладан, Фарғона водийси вилоятдан бўлган Зулфияга¹⁸ турмуш ўртоғининг мунтазам зўравонликлари ва бунинг учун аввал жиноий жавобгарликка тортилганига қарамай, маҳалла қўмитаси томонидан ажралиш учун рухсат берилмаган.

Наргизнинг¹⁹ уч нафар фарзанди бор, турмуш ўртоғи бир неча йилдан буён улар билан яшамайди. У ажрашмоқчи эди ва 2017 йил ўрталарида эр-хотин судга мурожаат қилишди. Ариза қабул қилинди, лекин маҳалланинг розилиги керак бўлди. Наргиз никоҳни сақлаб қолиш мумкин эмаслиги тўғрисида маълумотнома олиш учун маҳалла қўмитасига кўп марта мурожаат қилган. Маҳалла қўмитаси мутахассиси унга ёрдам бермади, суд мажлиси куни ҳам белгиланмаган. Наргиз уч йилдан ортиқ вақт давомида ёрдам сўраб юрди ва охир-оқибат ННТ маркази маҳалладан ушбу маълумотномани олиш учун адвокат ажратди.

17 Вази́рлар Маҳкамасининг 07.10.2013 йилдаги 274-сон қарорига 3-илова.

18 Исми ҳавфсизлик мақсадида ўзгартирилган.

19 Исми ҳавфсизлик мақсадида ўзгартирилган.

Кўпинча, турмуш ўртоқлардан бири ажралишдан бош тортган ҳолларда, судлар ажралишга рухсат беришни рад этади. Иккала томон ҳам ажралишга рози бўлганида, судлар ярашув муддатини белгилайди, бу одатда олти ой. Ушбу муддат тугагунга қадар турмуш ўртоқлар алоҳида яшаб кўрганликларини тасдиқловчи гувоҳнома ололмайдилар. Ажрашиш учун ариза берган томон 60 АҚШ доллари эквивалентидаги давлат божини тўлаши керак. Фаолларнинг айтишича, кўплаб аёллар маҳалла яраштириш комиссияларидан никоҳни сақлаб қолиш мумкин эмаслиги тўғрисидаги гувоҳнома олишда муаммоларга дуч келишмоқда.

Суд-тиббий хулосасини олиш билан боғлиқ қийинчиликлар

Ўзбекистонда оилавий зўравонлик қурбони бўлган аёллар учун, айниқса, иқтисодий ёки руҳий зўравонлик ҳолатларида суд томонидан тан олинган зўравонлик тўғрисидаги тиббий хулосаларни олиш жуда қийин. Ўзбекистонда филиалларига эга Хадичи Сулаймонова номидаги Республика суд-тиббий экспертизаси маркази экспертизалари суд томонидан қабул қилинадиган ягона муассаса ҳисобланади. Бироқ Марказ экспертизаларни фақат ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг талабига биноан ўтказишади. Далил тақдим қилиш юки кўпинча оиладаги зўравонлик қурбонига тушади, қайсики ўз зўравонини шахсий таъқиб қилиши керак, бу эса аёлнинг милицияни суд-тиббий экспертизаси тайинлаш учун ишонтириши кераклигини англатади. Аёл экспертнинг экспертизасини расмий равишда талаб қилиш мумкин эмас.

Мувофиқлаштирилган ҳимоя ва маслаҳат механизмининг йўқлиги

“Вилоятимиздаги реабилитация марказлари ҳақида 89 фоиздан ортиқ хотин-қизларнинг хабари йўқ. Кўп ҳолларда маҳалла кўмиталари хотин-қизларни уларга нисбатан ёмон муносабатда бўлганлар билан ярашишларига мажбур қилади”.
Ўзбекистонлик аёллар фаоли

Ҳукумат оиладаги зўравонлик қурбонларини бошпана, ишонч телефонлари ва ҳимоя ордерлари билан таъминлаш ҳамда айрим ҳолларда бепул юридик ёрдам кўрсатиш йўли билан ҳимоя қилишни яхшилаш чораларини кўрди, буларнинг барчаси 2019-йилги Хотин қизларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун билан белгиланган. Бироқ, амалда, бу элементлар тўлиқ ишламайди ва умумий, мувофиқлаштирилган ва фойдаланиш мумкин бўлган ҳимоя стратегияси мавжуд эмас.

Муаммолардан бири шундаки, турли ҳуқуқий инструментлар бир-биридан мустақил равишда қўлланилади, бу эса оиладаги зўравонлик қурбонларини ҳимоя қилишни қийинлаштиради. Масалан, жиноят ишини кўзғатиш жабрланувчини компенсация ва реабилитация харажатларини тўлаш шаклида ҳимоя қилишнинг фуқаролик-ҳуқуқий чоралари билан бирга олиб борилмайди. Бундан ташқари, психологлар, ижтимоий ходимлар ва тиббий ходимлари томонидан қўллаб-қувватлаш каби юридик бўлмаган ҳимоя чоралари кенг қўлланилмайди. Мувофиқлаштирилган кўп тармоқли ёндашув ва самарали мурожаат қилиш (йўналтириш) тизимининг йўқлиги оиладаги зўравонлик муаммосига давлат томонидан самарали чоралар кўришга жиддий тўсқинлик қилмоқда.

Шошилич тиббий ёрдамни адекват кўрсатилмаслиги

2019-йилги Хотин-қизларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонуннинг 18-моддасида оиладаги зўравонлик қурбонлари учун ишонч телефонлари ташкил этилиши кўзда тутилган бўлса-да, амалда маблағ етарли эмас. Аёллар ҳуқуқлари ҳимоячиларининг фикрича, аёллар ҳуқуқлари учун масъул бўлган ҳукумат амалдорлари кўпинча халқаро ташкилотлар томонидан тақдим этиладиган ишонч телефонлари барқарор ҳимоя механизми учун етарли эмаслигига қўшиладилар. Оиладаги зўравонлик қурбонлари кўпинча анонимлик ва давлат хизматларига ишонч йўқлиги сабабли ННТ ишонч телефонларидан фойдаланишни афзал кўрадилар.

Етарли миқдордаги шинам бошпаналарнинг йўқлиги

Президент Мирзиёев 2021-йил 7-март куни Халқаро хотин-қизлар кунига бағишланган тадбирда “Бундан буён Ўзбекистонда бирорта аёл давлат ва жамият эътиборидан четда қолмаслигини” таъкидлаган эди. Унинг сўзларига кўра, 2021-йилда кам таъминланган аёллар ва ёлғиз оналар тарбиялаган қизларни уй-жой билан таъминлаш учун 210 миллиард сўм, ижтимоий уй-жой билан таъминлаш учун яна 211 миллиард сўм ажратилади.

Хотин-қизлар фаолларининг маълум қилишича, 2021-йил апрел ойи ҳолатига Зўравонликдан жабр кўрган шахсларни реабилитация қилиш ва мослаштириш ва ўз жонига қасд қилишнинг олдини олиш Республика маркази (Республика реабилитация ва ўз жонига қасд қилиш профилактика маркази) томонидан 2021-йилнинг апрел ойи ҳолатига кўра, оиладаги зўравонлик қурбонларига ёрдам кўрсатувчи 197 бошпана фаолият кўрсатган. Бироқ кадрлар етишмаслиги ва давлат томонидан молиялаштирилмаганлиги сабабли улар самарали фаолият юрита олмаганлар.

2021-йил 19-майда Президентнинг “Зўрлаш қурбони бўлган аёлларни реабилитация қилиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори билан Республика реабилитация ва ўз жонига қасд қилишнинг олдини олиш маркази тугатилди ва унинг ўрнига Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш Вазирлиги ҳузурида Республика Хотин-қизлар реабилитацияси ва мослашуви маркази ташкил этилди.²⁰ Фармонда Ўзбекистонда 29 та бошпана ташкил этиш кераклиги айтилган; бири республика даражасида; 14 туман ва 14 туманлараро марказлар.

Хотин-қизлар фаолларининг фикрига кўра, режалаштирилган 29 та бошпана барча ёрдамга муҳтожларни жойлаштириш учун етарли бўлмайди, бироқ ҳатто ушу 29 та бошпана ҳам маблағ билан етарлича таъминланмаган ва малакали кадрлар етишмайди.

Хотин-қизларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунда оиладаги зўравонлик қурбонларини боқиш ва реабилитация қилиш билан боғлиқ харажатлар тажовузкор томонидан қопланиши белгилаб қўйилган бўлса-да, амалда хотин-қизлар фаоллари бундай ҳолатдан хабардор эмаслар.

Ҳукумат томонидан бошқариладиган бошпаналардан ташқари иккита ННТ бошпаналари ҳам борки, улар ҳукумат томонидан молиялаштирилмайди.

20 <https://lex.uz/pdfs/5426650>

Яхши тайёргарлик ўтган ижтимоий ишчилар ва психологларнинг етишмаслиги

Оиладаги зўравонлик қурбонларини қўллаб-қувватлаш ва зўравонлик қилувчилар билан ишлаш учун ўқитилган ижтимоий ишчилар ва психологлар етарли эмас, яъни жабрланувчиларнинг тақдири кўпинча бошпанадан чиқиб кетганидан кейин ва ҳимоя ордерлари муддати тугагандан кейин номаълум бўлиб қолмоқда. Давлат маблағларининг етарли эмаслиги жабрланганларни оилаларига қайтганларидан кейинги ахволларини кузатиб бориш бўйича ижтимоий ходимларни тайёрлашга тўсқинлик қилади

Ўзбекистон ҳукуматига тавсиялар

ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИГА ЎЗГАРТИРИШЛАР КИРИТИШ:

- Миилий қонунчиликка оиладаги зўравонликнинг аниқ таърифини киритиш, унда жабрланувчи ва жиноятчи ўртасидаги боғлиқлик муносабатлари, шунингдек, зўравонликнинг тизимли хусусияти ҳисобга олиниши ва содир этилган жиноятга мос келадиган жазо назарда тутилиши керак.
- Аёлларга, вояга етмаганларга ёки ногиронларга нисбатан маиший шароитда содир этилган жиноятларни оғирлаштирувчи ҳолатлар қаторига киритиш орқали жиноят қурбонининг жинси ва ёши ҳисобга олинишини таъминлаш.
- Жиноят кодексига ўзгартириш киритиш ва оиладаги зўравонликнинг барча шаклларини, жумладан, психологик, иқтисодий ва жинсий зўравонлик учун жиноий жавобгарликка тортувчи моддани киритиш ҳамда уларда оиладаги зўравонликнинг давом этувчи, назорат қилувчи ва мажбурлаш хусусиятига алоҳида эътибор қаратилишини таъминлаш.
- Никоҳда зўрлаш учун тўғридан-тўғри жиноий жавобгарликни жорий этиш ва рўйхатдан ўтмаган никоҳда зўрлаш учун муносиб жазоланишини таъминлаш.
- Жиноят-процессуал кодексига оиладаги зўравонлик ҳолатлари барча ҳолларда хусусий айблов йўли билан эмас, давлат айблови тартибида тергов қилиниши ва оиладаги зўравонлик қурбони жиноят ишини қўзғатиш учун жавобгар эмаслигини белгиловчи ўзгартириш киритилсин.
- Оиладаги зўравонлик қурбонларининг барчасига бепул юридик ёрдам олиш имкониятини таъминлаш.
- Оиладаги зўравонлик қурбонлари ва ёки гувоҳларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича тегишли қонун ҳужжатларига аниқ ҳаволаларни киритиш, уларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлашни таъминлашнинг батафсил ва самарали механизмини таъминлаш ва молиялаштириш.
- Жиноят кодексига ва бошқа тегишли қонун ҳужжатларига аёлларга нисбатан жинсий шилқимликни (домогательство) жазолаш учун ўзгартиришлар киритиш.

ОДИЛ СУДЛОВ ЙЎЛИДАГИ БОШҚА ТЎСИҚЛАРИНИ БАРТАРАФ ЭТИШ:

- Оиладаги зўравонлик юзасидан жинс ва ёш бўйича ажратилган, жиноятчи ва жабрланувчи ўртасидаги муносабатлар, терговлар, айбловлар, жиноий жавобгарликка тортиш, судланганлик, ярашув ва кейинчалик амнистия қилинган айбдорлар тўғрисидаги маълумотлардан иборат ягона тўлиқ статистик маълумотларни тўплаш ва нашр этиш.
- Аёллар ва эркекларнинг роли ва масъулиятига доир камситувчи стереотиплар ва патриархал муносабатларга барҳам бериш бўйича комплекс стратегияни қабул қилиш ва гендер тенглигини тушунишни кучайтириш учун инновацион медиа-мақсадли чоратadbирлардан фойдаланиш.
- Фуқаролик жамияти иштирокида ҳар бир давлат органи олдида аниқ мақсадлар қўйилган оиладаги зўравонликнинг олдини олиш режасини ишлаб чиқиш; таъсир ва прогрессини ўлчаш учун муддатлар ва аниқ кўрсаткичлар билан аниқ йўналтириш механизмини яратиш; оиладаги зўравонликнинг олдини олиш бўйича дастурлар ва ахборот хизматларини, айниқса, қишлоқ жойларидаги бошпаналарни амалга оширишни марказий бюджетдан молиялаштириш ва бундай хизматлар кўрсатувчи ННТларни узоқ муддатли молиялаштиришни таъминлаш.
- Давлатнинг оиладаги зўравонликка мутлақо тоқат қилмаслиги тўғрисида аниқ хабарини юқори даражадаги оммавий баёнотлар орқали етказиш.
- Оиладаги зўравонлик қурбонлари учун судда тан олинадиган, зўравонлик тўғрисидаги тиббий хулосаларни олишнинг арзон ва осон йўллари тақдим этиш.
- Бутун мамлакат бўйлаб етарли миқдордаги реабилитация марказлари ва/ёки бошпаналарни ташкил этиш ва давлат марказлари, шунингдек, ННТлар томонидан бошқариладиган марказларни ишончли ва барқарор молиялаштиришни таъминлаш.
- Бошпаналарнинг етарли миқдордаги малакали ходимлар билан ишлашини таъминлаш учун тренинглари ўтказиш.
- Кенг жамоатчилик ва мансабдор шахсларни оиладаги зўравонлик, мажбурий никоҳ ва полигамия билан боғлиқ муаммолардан хабардор қилиш мақсадида таълим муассасалари, жумладан, мактаблар ва таълим муассасалари учун ўқув дастурларини ишлаб чиқиш ва молиялаштириш.